

Мая Димчева*

СИМВОЛИКАТА НА ЦВЕТОВЕТЕ В ИЗКУСТВОТО – ТРАДИЦИИ И СЪВРЕМЕННОСТ

Maya Dimcheva

THE SYMBOLISM OF COLORS IN ART – TRADITIONS AND MODERNITY

Abstract: The colors in art have always influenced the human consciousness through the power of the symbolism embedded in them from ancient times to the present. Some color values from the past are preserved for a long period of time, while others are transformed with a certain meaning in time, depending on various factors such as religion, cultural traditions, geographical location, etc. In modern times, the symbolic meaning of color is rethought with a new content, often uniting those laws that were once the basis of ancient knowledge.

Keywords: art; color; symbol; tradition; modernity.

Символиката на цветовете в изкуството през изминалите исторически епохи е била онзи ключ, чрез който творецът по естествен път се е доближавал до духовността, съгласно разбирането за единния и цялостен свят. Човекът е бил в хармония с природните закони, а изобразителната дейност, като част от различните проявления на живота се е свързвала с начина на мислене, с естетическите и религиозните представи от дадена историческа епоха. Така в съответствие с разбиранията на твореца, изкуството във всичките му форми и проявления е идентично на овладяването и организирането на микрокосмоса, който от своя страна е отражение на универсалния порядък (Димитрова, 2018. с. 18)

Цветовете притежават своя собствена изразителност и тяхното символно послание се променя във времето, отразявайки философията на различните културни и религиозни традиции. Цветът носи определена смислова и емоционална информация, основаваща се на принципите на контраст, подобие и сходство, той е в основата на изграждане на ритъма в изображенията. Чрез качествените характеристики – хроматичност, ахроматичност, чистота и яркост, основен, съставен и допълнителен цвят, се предоставят неизброими възможности за цветови съчетания. След увеличаване на индустриалното производство на бои след XVIII-XIX век, се увеличава и палитрата от използвани цветове. И все пак, ако разгледаме творби на изкуството от преди този период, в който са използвани ограничен брой цветове, поради употребата на пигменти и свързватели от естествен произход, ще открием, че в тях общото въздействие на цветовата гама е не по – малко цялостно и хармонично в сравнение със съвременните произведения на изкуството. Това води до

* mvdimcheva@uni-sofia.bg

извода, че творците от древността по естествен, интуитивен начин са „усещали“ въздействието на цветовете и техните хармонични съчетания, като са черпели не само естествени материали направо от природата, но са разбирали начина на тяхната употреба и техния език. Вероятно защото са разбирали, че всъщност природата е най – добрият художник, най – добрият творец, а човекът само пресъздава това, което вижда и на което се удивлява.

Народната мъдрост е съхранила представата за символиката на цветовете с определени магически сили на въздействие, свързани предимно с природните стихии и социалните зони. По-късно някои цветови стойности от миналото се запазват за продължителен период от време, а други се трансформират с по – различно смислово съдържание, особено след установяването на християнската религия и иконографският канон. В народните представи по нашите земи традицията определя символиката на цветовете в почти всичките ѝ аспекти. Голямо цветово разнообразие присъства в облеклото, във везбите и шевиците, в празничната украса, в ритуалните предмети и във всяко едно произведение на народното творчество. Тези цветове излъчват своя символен заряд, с точно предназначение, носейки понякога послание от други културни традиции и времена.

Ако направим съпоставка между символиката на цветовете, заложена в народните представи, християнския канон и в изкуството на други древни по своя произход култури, ще открием както известни прилики, така и противоположности в тяхното тълкуване и предназначение. Например, червеният цвят присъства в почти всички обредни предмети и ритуали, символизирайки кръвта, продължението на живота и любовта. В традиционната българска сватба булото на невестата е червено, а младоженците минават по червен конец пътя до дома. С червения цвят се асоциира мъжкото начало, отъждествявано със силата, смелостта и войнската храброст, затова и поясът на мъжа е червен. Според представата на европейската цветова символика, червеният цвят се свързва с любовта, страстта, жизненото начало, докато в древен Египет този цвят се приема за негативен по отношение на враждебното божество Сет, змията Анон и др. (Бидерман, 2003 г., с. 397).

В християнската религия червеният цвят определя в своето сакрално значение жертвеността. Това е цветът на свещената кръв на Христос, но може да има и отрицателен смисъл, изразявайки злото и греха. В книгата на Исаия „греховете“ са „багреночервени“, но ще станат „бели като сняг“ (ИС. 1:18), т.е. злото ще се трансформира в добро; а в „Откровение“ и „великата блудница“ и „възседналият от нея звяр“ носят червено като отличителен цвят (Откр. 17:3-4), (Бидерман, 2003 г., с. 473).

Белият цвят в почти всички религии и култури се отъждествява с Божествеността. В християнската религия бялото е цветът, който пряко символизира Божествената светлина и има значение на чистота и святост. Белият цвят присъства във всички композиции на „Възкресение Христово“, „Богоявление“, „Възнесение Христово“, в които Христос се изобразява „преобразен“ в бели дрехи. Бялото е цветът на ангелите, на някои от светците, на Св. Дух, изобразен като бял гълъб. С оптичното си внушение белият цвят е най – близо до светлината, затова в изображенията доминира със своето сияние, внасяйки в тях чистота и равновесие.

Народната мъдрост също така свързва символиката на белия цвят с Божествената светлина, затова има значение на святост, чистота и праведност. Известни са т.нар. „русалийски ритуали“, които се провеждат по време на „Русалийската неделя“ около „Спасовден“. „Русалиите“ са народни лечители, които лекували с определени ритуали и заклинания. Задължително се обличали в бели дрехи, с червен пояс около кръста. Белият цвят на дрехите символизира тяхната връзка с висшите космически сили, а червеният цвят на пояса – тяхната смелост, жертвоготовност и сила на духа.

Белият цвят обединява всички цветове от светлинния спектър и отразява слънчевите лъчи, докато черният ги „поглъща“, задържайки топлината. Черният и белият цвят са неутрални, известни са под наименованието – „ахроматични“. Назоваването им като цветове е условно и имат противоположни качества. Белият цвят е израз на нематериалност, съвършенство и пълнота, а черният се приема предимно в негативния си аспект. Бели жертвени животни в някои митологии и религии са предназначени за боговете, а черни – за владетелите на подземния свят.

В иконописта адът е представен в черен цвят, черна е пещерата (гробът), от който излиза възкресеният от Христос Лазар. Черният цвят носи и положителен смисъл в християнството – той е знак на монасите, особено на онези от тях, които принадлежат към „великата схима“, символ на най – висшата степен на аскеза, чрез която те дават обет за отричане от земната суета.

Както черният, така и белият цвят има негативни аспекти. В традиционната символика на Китай, както и в други държави и култури, бялото е цветът на старостта, на есента, той се приема за траурен цвят, но „с него всъщност се има предвид безцветността на нецветените траурни дрехи“ (Бидерман, 2003 г., с. 42).

Белият цвят обединява всички цветове, като ги хармонизира. В този контекст, неговата символна функция се проявява и чрез означаване на пространството и пространствените ориентации. Пример за това може да бъде фонът в една декоративна композиция, който обикновено е светъл, до чисто бял. Той е символ на овладяното пространство, на въздуха и небето, символизиращо от своя страна светлината. В голяма част от космогоничните теории, въздухът е един от основните елементи на мирозданието; олицетворява духовното начало, невидимия свят, свързва се с появата на живота (Димитрова, 2018 г., с. 27).

Жълтият цвят също символизира Божествеността (Божественият огън). Понякога цветът на златото се определя като „жълт цвят“, но ако останалите цветове са носители на светлина, златото има свой собствен блясък и затова основно се употребява в иконописта, с което се символизира Божествения свят. Бледожълтият цвят, примесен с „нечисти“ оттенъци се приема в отрицателния си смисъл и обикновено се отъждествява с коварството и агресивността – такъв цвят е дрехата на Юда, символ на предателството.

В народната цветова символика ярко жълтият цвят се свързва с мъдростта и знанието, схваща се най-често като „слънчев цвят“. Символизира слънцето, изгрева, огъня и светлината. Присъствието на жълт цвят в празничната украса, особено през пролетните и летните празници, внася жизненост и радост при изпълнение на ритуалите „Лазаровден“, „Цветница“, „Еньовден“ и др. Счита се, че жълтият цвят, както червеният и оранжевият имат „топло“ въздействие, за разлика от „студеното“ влияние на сините и зелените. Затова „топлиите“ цветове преобладават в ритуалните практики предимно през пролетта, лятото и есента.

Синият цвят се асоциира с небето и водата, с „небесната вода“, която дава условия на земята да активира плодовитостта. Тази вода има пречистваща сила („молитвена вода“, „осветена вода“), чрез нея се извършват различни гадания – например чрез т.нар. – „мълчана вода“. Вярва се, че синият цвят притежава и защитна функция – това са сините камъни и мъниста, които са основен атрибут в повечето накити.

Синият цвят се свързва с небето и вечността. Той създава усещане за дълбочина и спокойствие, внушава идеята за присъствието на друг, необятен и вечен свят. Зарежда с вяра, мъдрост, постоянство и смирение. Затова в иконописта иматионът на Христос, в по-редки случаи и мафорият на Св. Богородица, както и одеждите на някои от апостолите са изписани със син цвят. Центорът на сиянието в иконата „Преображение“ е оцветен в тъмносин нюанс, който постепенно изсветлява с нежни тонове по периферията. Подобно „сияние“ около Христос се наблюдава и в други икони. С него се подсказва тайнството на събитието, което се изобразява.

Зеленият цвят е също така сложен и мистичен, както и синият. Символизира едновременно живота и смъртта, съчетава „студеното“ влияние на синия и „топлината“ на жълтия, получен от тяхното смесване, внасяйки баланс и равновесие между останалите цветове в живописното пространство. И в иконопистта, и в народните традиции, зеленото е цветът на природата, изразява растителния свят, символизира растежа и природата. Съчетан с охра, образува красиви нюанси и преобладава в иконописните изображения, там където има присъствие на пейзаж. Дрехите на повечето светци се изписват със зелен цвят, в съчетание с кафяви и сини полутонове, с които се изразява мъдростта, духовността и смирението.

Зеленият цвят се свързва с надеждата, с възраждащия се живот, с пролетното равноденствие и поради това най – много преобладава в пролетните обреди и ритуали. Отдавна е известно, че зеленият цвят притежава лечебна сила, той е цветът на билкарите и народните лечители. Сред

даровете, които получават лечителите обикновено присъства и зелена паница, украсена с орнаменти, в знак на благодарност за тяхното лечение. Зелени са венците в календарните обичаи, зелени клонки и китки носят обредните лица, клонки и венци се слагат на вратите на Цветница и Гергьовден. В цялост зеленият цвят се свързва с надеждата за по-добър живот в обикновеното ежедневие на българите.

В българското приложно изкуство и до днес са запазени традициите за украсяване на дрехи (престилки, сукмани, кърпи и пр.), килими, както и много други произведения на народното творчество. Цветните фигури, орнаменти и разнообразни форми разкриват богата символика с непреходна стойност. Основните цветове, които присъстват в българската шевица са червеният, жълтият, зеленият и синият върху бяла основа, с което се подчертава идеята за хармоничната организация на света, за смисловите връзки между веществен и духовния свят.

Шевиците показват социалния статус на човека, неговото място в живота и обществото. Цветовата символика има различен смисъл в зависимост от мястото, на което е извезана шевицата – на дрехата, пояса, ръкавите, яката. За много от тях се смята, че съдържат и защитни функции. Други, заедно с точно определени фигури (най-често геометрични) изразяват определен код, своеобразен език, чрез който предците ни са предавали определено знание, наследено от поколенията. Например, известните геометрични фигури – т.нар. „Маказ“, „Канатица“, „Бабица“, обикновено и неслучайно са обагрени в червено (свързани с кръвта и продължението на рода), разположени върху бял фон (символ на чистота, мъдрост, символ на овладяното пространство). Червеният „Маказ“, означен с два триъгълника показва, че предстои годеж. От него започва всичко – сливането, разрастването, целостта. Големият червен „Маказ“ символизира сватбата, при който двата триъгълника са проникнати един в друг и показват сливането на мъжа и жената в едно цяло.

Червената „Канатица“ означава създаденото вече семейство, с появата на поколение, която се извезва със странични триъгълници. Когато към основната фигура се добавят още два червени по-малки триъгълника, се получава Голяма „Канатица“, т.е. тази фигура е символ на нарастващото семейство, а с добавянето на още два елемента, разрастването на рода достига най-високата си точка – народа, от който и семейството, и родът са неразривна част.

„Канатицата“ се свързва и с чипровските килими. Обикновено е в червен цвят, но се среща и в кафяв – символизира земята, материалността; по-рядко син – спокойствие, хармония; зелен – здраве, мъдрост, вечно възраждащия се живот. „Канатицата“ е стилизирано изображение на пеперуда и като цяло символизира Вечния живот, независимо в какъв цвят е обагрена. Счита се, че „Канатицата“ е един от най-древните символи, просъществували и запазили се през хилядолетията. Открита е в ръчно изработени изделия на различни континенти и държави, като Перу, Индия, Тайланд, които по цвят и орнаментика много напомнят чипровските килими; днешна Турция – около Истанбул – глинени съдове от около 5300 г. пр. н.е. и др.

Освен принадлежността си към семейството, рода и народността, шевиците съдържат определени кодове, свързани с природата и Вселената. Една от фигурите принадлежащи към тези кодове е изображението „Дървото на живота“, което често се среща в орнаменталните композиции: върху различни предмети на бита; по фасадите на сградите (българските алафранги от епохата на Възраждането); върху народните носии и др. „Дървото на живота“ е един от най – често срещаните символи в почти всички културни традиции.

Най-общо цветовата символика на това изображение можем да проследим в следния ред: основна е централната ос, свързваща небесното (синия цвят), земята (кафяв цвят) и подземното царство (тъмнокафяв до черен цвят). Короната на дървото се разглежда като обединяваща зона на елементите: огън (жълт цвят), земя (кафяв, охра), вода (тъмносиньо), въздух (светло, небесносиньо). Хоризонталният ред символизира плодородието и богатството, където преобладават предимно „топли“ цветове – охра, жълто, оранжево, „топло“ зелено с примеси на охра и т.н. Знаковото значение на основните елементи на „Световното дърво“, както и обединяващата ги цвятна хармония, подсказва идеята за организирането на пространството в свършена хармония. То е посредник между света на човека и различните нива на съществуване в йерархията на света извън него.

Преходът от образно към абстрактно мислене в изкуството намира своето отражение не само в създаването на определени форми, структури и понятийни връзки в изображенията, но и в тяхната цвятова символика. Например, както беше отбелязано, небето в почти всички митологии и религии се асоциира с божественото, възвишеното и духовното, а синият цвят се асоциира с небето. Небесните светила – Слънце, Луна, звезди също приемат небесната символика и значение. В съвременното изкуство ще открием съзнателно използване на цветове, които не отговарят на цветовете, видими в действителния свят, с цел да се подчертае конкретна идея и творческия замисъл на автора. Типичен пример за това е художникът Салвадор Дали, автор на многобройни творби, привърженик на сюрреалистичното направление в изкуството, който показва през своя поглед един различен вариант на зодиакалните знаци и тяхното подреждане в своите 12 литографии (1967 г.). Във всяка една литография е изобразен един от 12-те знака със собствено индивидуално движение, като са използвани множество цветове и техни нюанси, повечето нереални, т.е. неотговарящи на действителността. Лъвът е изобразен със син цвят, с обърната глава назад, с насочен поглед към слънцето, небето (безкрайността), с което авторът вероятно иска да покаже неговата сила и независимост. Използва червен цвят при изобразяването на слънцето, като източник на топлина и живот.

В картината „Лъвът на лъва“ (1911 г.), В. Кандински използва ярки, контрастни цветови съчетания (типични за абстрактното изкуство), но тук те са реалистични, с тази разлика, че цветовете са особено интензивни, характерно за неговото творчество. На заден план планините са в студени сини тонове, символизиращи страха от предстоящата гибел на жертвата, а залязващото слънце е с ярък, оранжев цвят, който създава усещането за враждебност и агресивност.

В. Кандински е не само автор на многобройно живописни творби, в които експериментира и съчетава различни стилове и направления от съвременното изкуство, но едновременно с това изследва и символиката на цветовете. Не случайно е признат за баща на абстракционизма. В Кандински подсказва за „внушението“ на цветовете чрез техните нюанси и комбинации, не само в картините си, но и в известния си труд „За духовното в изкуството“.. Кандински привежда определени асоциации, като подрежда цветовете в противоположни двойки, според символното им значение (Кандински, 1995). Синият цвят според него се асоциира с небето, подсказва усещане за безкрайност и се противопоставя на жълтия (земя, топлина). Червеният цвят (жизненост, сила, възбуда) се противопоставя на зеления (спокойствие, неподвижност); оранжевият (движение, жизнерадост) – срещу виолетовия (спокойствие, духовност); черният (тъмнина, тревожност) – срещу белия (светлина, чистота).

Всеки цвят притежава своя същностна характеристика и предизвиква съответната емоция, което в много голяма степен оказва влияние върху изразителността в произведенията на изкуството. Съвременните изследвания показват, че някои общоприети символни значения влияят върху психичните реакции, съпровождащи възприятията на цветовете. В този контекст редица автори (Р. Щайнер, Ж. Пиаже, Г. Пиргов, Л. Виготски, В. Мухина, М. Мойнова и др.) разглеждат връзката между емоционалния свят на децата и изобразителната им дейност. Според изследванията в тази посока, децата постепенно овладяват знаковия смисъл на цветовете, а цвятовата хармония се отразява върху техните чувства и преживявания.

Децата си служат с чисти и ярки цветове, те не се интересуват от реалния цвят на предметите. Създават символи в своите рисунки, но за разлика от зрелия творец, правят това несъзнателно. Символното значение на цвета се определя от тяхната емоционална нагласа. Червени, жълти и оранжеви тонове използват за любимите си предмети и персонажи, защото са най-силно привлечени от тяхната интензивност. Тези, към които проявяват негативно отношение, обозначават със сиви, кафяви, предимно тъмни цветови съчетания.

Изследователите на детската изобразителна дейност установяват, че цветната хармония на рисунката, децата избират в съответствие с нейното съдържание. Това означава още, че детето интуитивно усеща символното въздействие на цветовете, което оказва силно емоционално влияние първоначално върху него, а оттам и върху неговите рисунки, чрез които то изразява непосредствено своите чувства, мисли и преживявания (Димчева, 2015 г. с. 92, 116).

Вроденият усет на децата към цвета улеснява съпоставянето и откриването на разнообразни цветови съчетания. Оригиналността и специфичността на цветовото изграждане, използването на чиста (без примеси), декоративна, без нюанси и интензивна по сила тоналност, както и цветовете, които не отговарят на реалните от действителността, отдавна привлича вниманието на известни художници, представители на модерното изкуство от недалечното минало и от съвременността. Те са въодушевени и силно впечатлени от изразителността на детската изобразителна дейност.

Тези творци съзнателно използват цветовата и изобразителната хиперболизация, характерна за детските творби, декоративната, чиста и интензивна по сила тоналност, за да внушат по – категорично идеята си. Примери за това са М. Шагал – „Влюбени над града“, „Аз и селото“, 1911 г.; П. Пикасо – „Герника“; В. Кандински – „Импровизация“, 1910 г.; П. Клее – „Динамизъм на една глава“, 1934 г.; Х. Миро – „Композиция“, 1946 г.; Ж. Дюбуфен, Дж. Полок и др. Те се доближават по съдържание, форми, стил и не на последно място – по цвятова характеристика до детските рисунки.

Силно влияние от детските творби забелязваме в изкуството и на някои български художници: Ст. Венев – „Веселие“; Вл. Димитров – Майстора – „Сватба“; Зл. Бояджиев – „Зима“; Д. Казаков – „Празник“ и др. (Златев, Златева, 2005. с. 14–18, с. 21, с. 23.).

Тези художници отразяват в своите произведения изразната сила на детските рисунки, особено чрез силата на цвета. Голяма част от техните творби са просто композирани и живописвани с чистата непринуденост на детето. Някои от авторите споделят, че са претворявали идеите в своите картини направо от рисунките на собствените си деца (П. Клее – „Динамизъм на една глава“). Вероятно не е случайно тяхното признание, че трябва да минат много години, за да могат отново да рисуват като децата (П. Пикасо и др.).

И все пак, възприятието на цвета и неговото символно послание до известна степен е субективно, както за всяка култура, така и за всеки отделен индивид. В общ план представата за обектите и явленията в света постепенно и еволюционно се е формирала посредством индивидуалния зрително – възприятен опит, а езикът на цветовете е почти идентичен за различните народи, оставайки непроменен за дълъг период от време. В съвременния материален свят, в който изразителността на предходните изобразителни системи постепенно губи своята сила, изкуството се преосмисля с ново съдържание, за да преоткрие отново същите онези закони, които някога са били в основата на древните знания и човешкото битие. А може би да се завърне и към своето детство.

ЛИТЕРАТУРА

- Бидерман, Ханс.** Речник на символите. София, 2003 г. [Biderman, Hans. Rechnik na simvolite. Sofia, 2003].
- Димитрова, Лаура.** Постмодерният орнамент. София, 2018 г. [Dimitrova, Laura. Postmoderniat ornament. Sofia, 2018].
- Димчева, Мая.** Естетико – художествени, иновационни и възпитателни аспекти на обучението по изобразително изкуство в началното училище. София, 2015 г. [Dimcheva, Maia. Estetiko-hudozhestveni, inovatziionni I vaspitatelni aspekti na obuchenieto po izobrazitelno izkustvo v nachalното uchilishte, Sofia, 2015].
- Златев, Злати. А. Златева.** Особености на детската рисунка. Стара Загора, 2005 г. [Zlatev, Zlati. A. Zlateva. Osobenosti na detskata risunka. Stara Zagora, 2005.].
- Кандински, Василий.** За духовното в изкуството. София, 1995 г. [Kandinski, Vasili. Za duhovnoto v izkustvoto, Sofia, 1995].